

Hristina DOROFTEI

doctor în filologie, Universitatea "Petru Maior",
Târgu-Mureș, România

ÎNCHISORILE COMUNISTE DIN ROMÂNIA

Intrarea trupelor sovietice în România în 1944 a dus la opoziția instaurării regimului totalitar. Dacă cea mai activă formă anticomunistă o reprezenta cea armată (din munți) și celelalte organizări de rezistență au contribuit la îngreunarea *înscăunării* comunismului. Cercetătorii comunismului vorbesc despre trei perioade ale regimului penitenciar românesc, faze care depindeau de contextul politic extern și intern: 1949-1953 – maximul terorii, apoi anii unei indulgențe discrete (1954-1956) și *Anul Genevei*, 1955.

Lucrarea de față prezintă închisorile comuniste (Pitești, Aiud, Gherla, Jilava, Sighet) din punct de vedere arhitectonic și prin viziunea subiectivă a celor încarcerați acolo.

Cuvinte-cheie: comunism, detenție, deținut politic, închisorile comuniste din România

The entry of Soviet troops into Romania in 1944 led to the opposition of the establishment of the totalitarian regime. If the most active anti-communist form was represented by the army (from the mountains) and the other resistance organizations contributed to the impoverishment of communism. Researchers of communism speak of three periods of the Romanian penitentiary regime, phases that depended on the external and internal political context: 1949-1953 - the maximum of terror, then the years of discrete indulgence (1954-1956) and the Year of Geneva, 1955.

The present paper presents the communist prisons (Pitești, Aiud, Gherla, Jilava, Sighet) from the architectural point of view and the subjective vision of those imprisoned there.

Key words: communism, detention, political prisoner, communist prisons in Romania

După intrarea trupelor sovietice în România – în 1944 – o parte însemnată a populației s-a opus instaurării regimului totalitar. Dacă cea mai activă formă anticomunistă o reprezenta cea armată (din munți) și celelalte organizări de rezistență au contribuit la îngreunarea *înscăunării* comunismului. Într-un studiu, Doru Radosav aduce în discuție importanța implicării civice în rezistența antitotalitară prin „organizații și grupări civile care au făcut permanent propagandă anticomunistă (...). Un al doilea grup de acțiuni sunt cele cu *implicarea intelectualilor*: cercuri de intelectuali laici și clerici, construite ca grupuri de reflecție și de întreținere a ideilor anticomuniste (...). Se poate degaja și o *implicare studențească* în rezistența anticomunistă, în forme și exprimări variate”¹. Toți cei implicați în astfel de grupuri sau cei care cunoșteau existența lor, dar nu anunțau autoritățile erau arestați. Cercetătorii comunismului vorbesc despre trei perioade ale regimului penitenciar românesc, faze care depindeau de contextul politic extern și intern: „Perioadei 1949-1953 îi este unanim recunoscută nota de paroxism a terorii, cu cele mai multe victime și cu cele mai inumane mijloace. Au urmat anii așa-zisei relaxări, 1954-1956. *Anul Genevei*, 1955, a însemnat momentul maxim al refluxului represiunii, din toamna anului

1956 trecându-se gradual la cea de-a doua perioadă de maximă teroare, 1958-1962.”²

Închisoarea este parte importantă a sistemului carceral care – potrivit lui Foucault – împreună „cu formele lui multiple, difuze ori compacte, cu instituțiile lui de control și de constrângere, de supraveghere discretă și de coerciție insistentă, asigură comunicarea calitativă și cantitativă dintre pedepse; înscrie sau dispune conform unor ramificații subtile pedepsele mici și pe cele mari, indulgența și asprimile, notele proaste și condamnările cele mai mărunte.”³ Închisorile comuniste nu aveau doar rol punitiv, ci și intimidant prin etalarea forței regimului politic instaurat. Pentru a-i transforma în ființe obediente, detenția a apelat la câteva mijloace de înlănțuire a acestora: hrana insuficientă, refuzul (de cele mai multe ori) asistenței medicale și a tratamentelor medicamentoase, înghesuirea unui număr dublu sau triplu de deținuți într-o celulă, lipsa igienei și a aerisirii, aplicarea pedepselor abuzive și utilizarea torturii fizice și morale, folosirea hainelor, a lenjeriei de corp și a lenjeriei de pat murdare și rupte, frig permanent în timpul iernii și căldură sufocantă în timpul verii, apelarea la turnători, interzicerea scrisorilor, a pachetelor și a vizitelor membrilor familiei, interdicția dialogului cu deținuții de drept comun și cu ceilalți „politici”, oprirea mijloacelor de informare, introducerea (uneori) în mâncare a somniferelor și a substanțelor pentru diminuarea rezistenței fizice și intelectuale, supunerea la munci grele și la stres cauzat de supravegherea prin vizetă.

Aplicând condițiile acestea de detenție, s-a încercat suprimarea opozițiilor, transformarea lor în indivizi obedienți, ușor de manipulat și de controlat. Pentru a rezista și pentru a lupta cu gardienii, deținuții au apelat la arme modeste, dar inteligente, care le-au oferit mici victorii de ordin moral: „Ingeniozitatea, răbdarea, calmul, stăpânirea de sine și simțul indispensabil al umorului au fost de-aici înainte mereu utilizate în acest lung război al nervilor, dus cu temnă noastră. Un război de uzură neînchipuit, dus până dincolo de limitele imaginabile ale rezistenței (...).”⁴

1. Pitești

Potrivit *Dicționarului-ului Penitenciarelor din România comunistă*, penitenciarul de la Pitești (situat în afara orașului, „departe de orice locuință și deci de privirile indiscrete ale unor cetățeni curioși.”⁵) este construit prin 1900, având o capacitate de 60-70 de locuri. În 1941 este ridicată o altă clădire, în formă de „T”, care conține 96 de încăperi: „Celularul se afla pe latura lungă a *formeii geometrice* și îi cuprindea pe deținuții condamnați la muncă silnică sau la temniță grea. Laturile mici ale «T»-ului erau destinate celor cu *închisoarea corecțională* și tot aici se afla și celebra Cameră 4 Spital, fosta infirmerie a închisorii – desființată în 1948 –, devenită în perioada *reeducării* principala incintă de tortură.”⁶

În anul 1952 ajunge aici și Ion Ioanid. Acesta o descrie în trei dintre cele cinci volume ale memoriilor sale de (post)detenție. În urma primei șederi, el realizează, în stilu-i caracteristic, o radiografie clară a penitenciarului Pitești: „Construcție în formă de T, așezată la bariera orașului spre Găvana și orientată N.V. – S.V. (...) Fusesse terminată sub guvernarea lui Armand Călinescu și folosită încă în acea vreme ca închisoare pentru deținuți politici în timpul prigoanei împotriva legionarilor. Avea două etaje, parter, subsol și pivniță. (...) Celula avea 4 m. lungime pe 2 m. și ceva lățime. Pe una din laturile mici ale dreptunghiului era ușa, pe cealaltă, fereastra cam de 50 pe 80 cm., prin care pătrundea lumina soarelui, cum n-o mai văzusem de la arestare.”⁷ De asemenea, Ioanid prezintă și modul în care sunt așezate paturile în celulă, precum și pe cei care le folosesc: „De-a lungul peretelui din dreapta, mai aproape de ușă, erau două paturi suprapuse. În cel de jos stătea J. Milcoveanu, în cel de sus, Dobrin. Către fereastră, la peretele din stânga, alte două paturi suprapuse: jos dormea Păun Lepădatu, deasupra Radu I. Gr. Radu.”⁸ În închisoarea de la Pitești, după 1944, sunt încarcerați oameni politici care se opun regimului comunist, legionari și studenți.

Din 6 decembrie 1949 începe „reeducarea”, până în vara lui 1952, timp în care regimul de detenție se transformă în regim de exterminare fizică și morală. Virgil Ierunca afirmă că „Scopul Securității, inițiind reeducarea de la Pitești, nu era numai de a doborî forțele vii ale unei mișcări politice, ci de a anihila metodic și fără posibilitate de recuperare forța de opoziție a totalității tineretului deținut.”⁹ De asemenea, „fenomenul Pitești” urmărește *dresarea* oamenilor, transformarea lor în *non-ființe*, utilizând cele mai umilitoare schingiuniri. Ruxandra Cesereanu descrie una dintre torturile practicate la Pitești în perioada „reeducării”, fecalizarea și imitarea porcilor, cu scopul abolirii ființei umane: „Una dintre tehnicile specifice la care apelau Țurcanu și echipa sa de torționari era fecalizarea victimelor: acestea erau astfel reduse la stadiul de excremente și, în același timp, silit să consume excremente, ca să-și uite și să-și piardă umanitatea. Terciu din închisoare prilejuia, la rândul lui, o tehnică aparte: reeducații erau siliți să grohăie, imitând porcii, și apoi să rămână muți”¹⁰. Într-un articol din *România literară*, Sorin Lavric observă repercusiunile „fenomenului Pitești” asupra mimicii celor care au intrat în contact cu acesta: „inexpresivitatea mată a chipurilor. O piele împăstată care se întinde ca un pergament uscat pe o osatură asimetrică, ochii având o opacitate de robot din care a dispărut urma vreunei emoții: e faciesul clasic al activistului de partid, brutal, docil și insolent. (...) Există o singură excepție: Eugen Țurcanu. Un bărbat frumos, impunător, cu ținută de atlet și cu o ardoare în priviri care, în alte împrejurări, ar fi atras atenția femeilor. Un exemplar reușit la care biologia a fost surclasată de o zdruncinare interioară cu efecte monstruoase. (...) De cealaltă parte, fotografiile victimelor îți dau impresia unei galerii de fantome livide: fețe îngustate de inaniție, priviri hipnotizate de teroarea suportată și

rareori cîte o fizionomie de amprentă nobilă: Calciu, Oprișan sau Nuți Pătrășcanu.”¹¹

Oamenii din afara zidurilor pușcăriilor comuniste nu cunoșteau regimul real de detenție la care erau supuși deținuții politici; nici măcar familiile lor nu aveau voie să cunoască locul în care erau încarcerati și transferurile pe care le făceau de-a lungul anilor de ispășire a pedepsei; doar rareori, când se aproba cererea pentru pachete, familiile erau înștiințate despre locul în care erau reținuți. Asta se întâmpla deoarece toate activitățile membrilor Ministerului de Interne se desfășurau pe ascuns, sub pecetea secretului de stat și a anonimatului: „În lumea din afara închisorii nu se cunoștea nimic din cele ce se petreceau acolo. Comuniștii intitulaseră pompos închisoarea Pitești – «Centru de reeducare studențească». (...) Zvonuri a căror origine nu putea fi verificată, dar care porneau cu certitudine din cercurile Ministerului de Interne, lăsau să se creadă că viața studenților nu este periclitată, ba dimpotrivă că li s-au creat adevărate condiții umane, că au la dispoziție, pe lângă o alimentație decentă, sală de lectură, cinematograf, cursuri de readaptare profesională, distracții etc.”¹²

Conform aceluiași *Dicționar*, începând cu anul 1944, la conducerea penitenciarului de la Pitești au fost șapte directori: „Vasile Stănescu (1944-1949); comandantii locotenent-major Alexandru Dumitrescu (1949-1951), locotenent-major Anton Kovacs (1951-1953), locotenent Victor Savu (1953-1954), căpitan Petre Mîndreș (1954-1956), maior Ștefan Ivașcu (1956-1958), maior Sebastian Cîrstoiu (1958-1961), maior Mihai Toma (1961-1977, dată la care penitenciarul Pitești s-a desființat).”¹³

Majoritatea deținuților au trecut prin închisoarea de la Pitești. Ion Ioanid își amintește structura acesteia, fiind încarcerat aici de trei ori: „Am pătruns într-o sală, cu ciment pe jos, lată de vreo șase metri și care se întindea pe toată lungimea acestei aripi a clădirii. În peretele din dreapta, sus, la înălțimea capului, o singură ferestruică dădea spre o curte interioară, chiar la nivelul solului. Iluminatul sălii era asigurat de două becuri destul de slabe, aprinse zi și noapte.”¹⁴ Imaginea inițială se completează cu alte impresii deloc satisfăcătoare: „lipsă de lumină, de aer, de spațiu și de căldură. O jumătate de oră mai târziu, cu ocazia împărțirii mesei, am mai adăugat pe listă și lipsa de hrană. Primisem în gamelă un polonic de apă caldă și limpede, în care pluteau câteva foi de varza acră!”¹⁵ De asemenea, în voluminoasa lucrare, Ioanid relatează și perioada care le-a dat gardienilor și reprezentanților M.A.I.-ului bătăi de cap: greva din 1956, când la conducerea penitenciarului era crudul căpitan Mîndreș. Deținuții au ales acea modalitate de protest datorită regimului de detenție insuportabil, atât din punct de vedere al condițiilor de trai (reducerea rației alimentare, lipsa igienei, frigul sau toropeala), cât și a măsurilor abuzive ale angajaților închisorii, care – pe lângă pedepse dese aplicate pentru orice abatere neînsemnată de la regulament – refuzau să le acorde asistență medicală bolnavilor, al căror număr crescuse în urma supunerii la acel regim de

exterminare. Greva la care au participat în jur de 150 deținuți politic a dus la demiterea directorului închisorii și îmbunătățirea regimului de detenție: „Faptul însă că, imediat după grevă, situația s-a schimbat radical, aducând o ameliorare a condițiilor de detenție și a atitudinii administrației față de noi, culminând cu înlăturarea lui Mândreș și chiar cu arestarea lui, ne-a făcut să tragem concluzia că M.A.I.-ul ținea neapărat să se desolidarizeze de abuzurile săvârșite sub domnia lui în Pitești.”¹⁶ În urma grevei din 1956 nu doar că s-a ameliorat viața în închisoarea din Pitești, dar gardienii au renunțat la spionarea deținuților, permițându-le să comunice cu celelalte celule ale politicilor sau chiar cu deținuții de drept comun: „Nu ne mai spionau prin vizetă și nu mai ascultau pe la uși. Delăsarea «vigilenței» ajunsese atât de departe, încât renunșasem aproape complet la mijloacele noastre clandestine de comunicație. Morsele căzuse în desuetudine. Acum se discuta în gura mare de la o fereastră la alta”¹⁷. Artistul plastic George Tomaziu ajunge de două ori după gratiile închisorii din Pitești. Cea mai pregnantă amintire o are din vara lui 1955. Imaginația lui de artist compară acest penitenciar cu o cratiță încinsă în care urmează să moară – prăjiți – insignifianții deținuți: „închisoarea din Pitești putea fi comparată cu o enormă cratiță, uitată pe plita încinsă, dintr-o casă părăsită. Iar în cratiță își dă sufletul o găleată de plevușcă pescuită în râu.”¹⁸ Acesta a ajuns la pușcăria din Pitești în timpul *domniei* lui Mândreș și a beneficiat de primirea originală a căpitanului, amețit de aburii alcoolului. Totodată, Tomaziu nu poate uita efortul pe care-l făceau zilnic deținuții pentru a putea suporta îmbulzeala, canicula și mirosul pestilențial care au contribuit la îngreunarea detenției: „Am fost vârat într-o celulă aflată pe culoarul etajului clădirii albe, toate aveau aceleași dimensiuni cu cele de la Malmaison, puteau intra doi sau trei deținuți. Erau însă cel puțin șase în ea. Vara lui 1955, deosebit de călduroasă, înainta, numărul deținuților creștea și el. În luna august, cei 18m³ ai celulei erau împărțiți de douăzeci de oameni. Doisprezece în cele șase paturi suprapuse, ceilalți pe podea (fiind din lemn, ne permitea să profităm de evaporarea apei cu care o îmbibam dimineața, când chipurile o spălam).”¹⁹

Penitenciarul Pitești va rămâne în conștiința socială ca locul în care s-a pus în aplicare, sub tortură, odiosul plan de creare a „omului nou” prin „reeducare”.

2. Aiud

Închisoarea Aiud, cea mai mare din Transilvania, este atestată documentar din 1786 ²⁰. De-a lungul anilor, datorită numărului în continuă creștere a deținuților, închisoarea se mărește. Conform *Dicționarul-ului Penitenciarelor din România comunistă*, între anii 1881-1882 este construită celebra „Zarcă” (cuvânt provenit din maghiară, înseamnă „carceră”, loc de izolare), având 64 de celule. Între 1889-1892 sunt construite trei etaje, în forma literei „T” (312 celule, dependințe, și un spațiu special amenajat pentru tortură). La mijlocul

anilor '50, când închisoarea devine neîncăpătoare, „principalele corpuri de clădire ale stabilimentului erau «Celularul mare» (cu 365 de celule de câte patru persoane, dar în care erau cazate adesea câte opt persoane), secțiile 6 și 5 (cu aproximativ 100 de celule de 5x5 m, care puteau adăposti între 10 și 16 persoane, cu un total de 1300-1500 de deținuți), Zarca (putea găzdui între 600 și 1200 de persoane), fabrica și spitalul. «Celularul mare» beneficia de sistem de încălzire centrală (nefuncțional), sistem care favoriza comunicarea între deținuți prin intermediul alfabetului Morse. Spitalul, o clădire cu trei etaje, adăpotea 40 de paturi (...)»²¹.

La penitenciarul Aiud existau și două ateliere: tâmplărie mecanică și lăcătușerie mecanică. Fiecare atelier avea de îndeplinit o normă de lucru; deținuții acceptau să lucreze în cadrul lor pentru a părăsi celulele și pentru a avea o mai mare libertate de mișcare și posibilitatea de a vorbi cu colegii de echipă, deși erau intens supravegheați. Deși rezultatele cerute erau peste puterea lor fizică, mulți îmbolnăvindându-se și accidentându-se datorită efortului depus și a condițiilor grele de lucru, ei continuau să lucreze fie pentru că erau obligați, fie pentru că asta îi apropia de normalitatea vieții în libertate.

Ruxandra Cesereanu vede penitenciarul din Aiud ca pe „o corabie plutind pe Styx (...). Corabia tenebroasă trimite evident la Styx și la luntrașul Caron, iar căpitanul galerei nu ar putea fi decât Caron, dar unul care nu traversează infernul, ci s-a împotmolit în străfundurile lui.»²²

Conform lui Constantin I. Stan, la Aiud, „în septembrie 1951 au ajuns primii studenți «reeducați» din închisoarea piteștitană»²³, însă ei nu au reușit să instaureze teroarea și „reeducarea” deoarece cruzimea lor nu se ridica la nivelul cruzimii lui Țurcanu și a partenerilor lui de schingiuire, dar și datorită muncii din ateliere care le ocupa mare parte din zi deținuților deoarece normele de lucru erau ridicate. Însă aici a avut succes mai mare „reeducarea prin convingere” sau „a doua reeducare”, numită astfel pentru a o deosebi de cea creată la Pitești. Aceasta nu atingea gradul de cruzime al predecesoarei sale, dar tot reușea să provoace spaimă. Ion Ioanid, în *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, pomenește despre aceasta, afirmând că scopul urmărit era „compromiterea fiecărui deținut în parte în ochii camarazilor lui, subminarea încrederii reciproce care domnea între ei și destrămarea solidarității care-i făcea uniți și rezistenți la orice capitulare.»²⁴. Ion Ioanid dezvăluie că „reeducarea” din Aiud urmărea lepădarea legionarilor de doctrina și de conducătorii lor. Acest obiectiv era dus la îndeplinire de ofițerul politic Iacob, comandantul închisorii Aiud, colonelul Coler (sau Koller) și adjunctul lui, împreună cu colonelul Gheorghe Crăciun. Proiectul presupunea parcurgerea unor etape dinainte stabilite: „oamenii ministerului de interne au selecționat și izolat din serie de vârfuri, personalități marcante ale mișcării legionare aflate în detenție la Aiud, cu care au purtat apoi lungi convorbiri încercând să le convingă să accepte oferta regimului: libertatea tuturor legionarilor, condiționată de desolidarizarea lor de trecut, (...). Pe lângă convorbirile purtate cu cei aleși și

izolați, li s-a mai pus la dispoziție și presa, iar câțiva din ei au fost (...) plimbați (...) prin diferite colțuri ale țării pentru a li se arăta realizările regimului (...).²⁵ În urma acestor activități persuasive, unii legionari au cedat, alții nu. Celor din urmă li s-a înăsprit regimul de detenție, reducându-li-se hrana, trimițându-i la Zarcă, sau ținându-i în izolare și în lanțuri.

În toamna anului 1958, conducerea închisorii a fost dată în primirea colonelului Gheorghe Crăciun (fost muncitor cazangiu la Atelierele Grivița din București; după intrarea în PCR a primit funcții importante în cadrul Securității), considerat parte – în secret – din Mișcarea Legionară până la numirea lui în conducerea penitenciarului Aiud. Demostene Andronescu, fost deținut, îl schițează în culori întunecate: „Autodidact și semidoct, ca majoritatea autodidacților, înzestrat însă cu o inteligență nativă și cu un deosebit talent oratoric, el s-a făcut remarcat printr-un discurs ținut cu ocazia manifestațiilor care au avut loc la Cluj, în august 1940, împotriva Dictatului de la Viena.”²⁶ Gheorghe Crăciun (director al Penitenciarului între noiembrie 1958 – octombrie 1964) era un individ dur, ranchiunos, dispus să continue reeducarea începută de comuniști la Pitești și să înăsprească regimul de detenție până la exterminarea celor care o refuză: „Reeducarea de la Aiud a fost una ideologică. Discursul celor reeducați, fie că era vorba de o «convertire» reală sau doar de prefăcătorie, era unul procomunist, cu pregnante accente propagandistice. (...) Numită «spălarea creierului» sau «reforma gândirii», reeducarea de la Aiud a fost strâns legată de numele lui Gheorghe Crăciun, acuzat de numeroase abuzuri (...). Dacă în varianta Pitești tortura a fost pionul principal, la Aiud cheia procesului reeducării a fost limbajul.”²⁷ Pentru a nu ceda ispitei celei de-a „doua reeducări”, deținuții din Aiud (și nu doar din Aiud) au apelat la resurse interioare și s-au solidarizat.

Nicolae Mărgineanu a trecut prin această închisoare, pe care a descris-o în paginile memoriilor sale, axându-se, în special, pe imaginea Zarcăi: „Faimoasa «zarcă» de la penitenciarul din Aiud – în care și-au găsit moartea sute de deținuți – era vechea clădire a închisorii, care servea drept loc de pedeapsă (...), zidită la începutul veacului (...) de prefectul maghiar din acea vreme, contele Teleki (...). Ironia soartei a făcut ca la Aiud să ajungă și contele Adam Teleki, fiul fostului prefect, care a ridicat «înfricoșătorul mormânt»”²⁸ La venirea lui în acel loc, profesorul Mărgineanu a trebuit să se adapteze unui regim de viață dus până la limită deoarece conducerea penitenciarului nu era dispusă să cheltuiască prea mulți bani pentru hrana lor: „La zarcă am fost cazați în aripa dreaptă a etajului, vecină cu bucătăria și baia. Am fost așezați câte unul în celulă (...). Camerele aveau doi pe patru metri, iar fereastra era, din fericire, spre soare. (...) bec nu aveam. (...) La ora 5 a sunat deșteptarea, iar după un ceas am primit terciul. Nu cred să fi avut mai mult de 50 de grame de făină. (...) Înspre orele nouă sau zece (...) soarele pătrunsese deja în cameră, rămânând din fericire până la apus. A fost un mare noroc deoarece lemne de foc nu am primit decât la 15 ianuarie”²⁹.

Preotul ortodox Zosim Oancea vede în forma închisorii – acel T – o cruce în care sunt pedepsiți făcătorii de rele: „O cruce pregătită de ocupația străină pentru a chinui pe Români, devenită acum Cruce de chinuire a Românilor de către Români. (...) m-au impresionat imensele plase de sârmă, care legau între ele coridoarele de pe o parte și de alta a aripilor. Rostul plaselor (...) era de a opri sinuciderile prin aruncarea de la etaje.”³⁰ Același fost deținut consideră închisoarea de la Aiud drept „cea mai grea temniță din Sud – Estul Europei.”³¹ George Tomaziu – într-un mod persiflator – numește închisoarea, „templu”³², iar Zarca este considerată „Sfânta Sfintelor”³³. Nicu Păun consideră penitenciarul transilvănean, „balaur”³⁴ care înghite oameni (pe unii i-a înghițit definitiv!), fără paturi, doar cu saltele aruncate pe jos, în praf.

Conform *Dicționarului Penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, penitenciarul din Aiud „a fost catalogat de *categoria I*, (alături de Gherla și Jilava), fiind destinat deținuților politici. Conform unei decizii luate în 1947 de către Dimitrie Băzalan, directorul Penitenciarelor și al Institutelor de Prevenție, închisoarea Aiud urma să fie destinată majorilor, adică celor cu pedepse grele (...)”³⁵.

3. Gherla

Potrivit informațiilor *Dicționarului Penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, închisoarea din Gherla a fost dată în folosință în 1787, în urma transformării cetății în penitenciar din ordinul împăratului Iosif al II-lea, având un număr de șapte celule mari pentru bărbați și două camere încăpătoare pentru femei. În perioada 1857-1860 a fost ridicat pavilionul central al închisorii pe trei nivele, având forma literei „U”. Acesta era numit „Celularul Mare” și „cuprindea 36 de încăperi spațioase.”³⁶ Apoi, între 1859-1860, a fost ridicată o clădire mai mică, pentru birourile administrative ale fabricii de mobilă. Din informațiile culese din același *Dicționar...*, penitenciarul a suferit multe modificări în perioada comunistă, notabile fiind transformarea unor ateliere în dormitoare pentru ofițeri și în birou pentru ofițerul de serviciu, modificarea birourilor administrative de aprovizionare în sală de ședințe pentru angajați și prefacerea celor două biserici (ortodoxă și greco-catolică) în bucătărie.

Deținuții politic trecuți pe la închisoarea de la Gherla o descriu în amintirile lor. Lui George Tomaziu îi revin în minte „zidurile groase ale unei închisori atât de celebre în țară încât numele ei, Gherla, a devenit comun: *pușcărie = gherlă*. (...) era vorba de o vastă întreprindere penitenciară cu filiale multiple: tâmplărie, tinichigerie, fabricarea nasturilor și a altor obiecte din corn.”³⁷ Și Nicolae Mărgineanu pomenește de „al doilea penitenciar mare din Transilvania, zidit și el, ca și cel din Aiud, pentru bieții țărani români, care nu au uitat nici de răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan și nici de revoluția lui

Avram Iancu. (...) sub regimul stalinist, cele două închisori s-au dovedit a fi neîncăpătoare”³⁸.

Dumitru Bordeianu, deținut legionar trecut prin „reeducare”, nu poate uita imaginea acestei închisori, dar nici senzațiile de frică de moarte și claustrare resimțite aici, mai accentuate decât în celelalte penitenciare. Cei care mureau aici, ajungeau în unul dintre cele două cimitire situate în partea de sud a închisorii: „A fost clădită pe timpul împărătesei Austriei, Maria Thereza. E o fortăreață înconjurată de un șanț adânc, ce-și lua apa din Someș. Avea două clădiri cu câte un etaj, Zarca și Secția, cu celule și camere mai mari și mai mici. După 1848, stăpânii Transilvaniei au clădit o a treia închisoare în formă de U culcat, cu o capacitate de mii de deținuți, cu camere și celule, plase de sârmă groasă, ca la Pitești, și un coridor de un metru între celule. Pe partea dinspre celule, la cele două capete ale clădirii, la etajele 2 și 3, se găseau camere mari cu o capacitate normală de 70 de locuri. A fost un timp când aceste camere erau populate cu peste două sute de deținuți.”³⁹ Bordeianu consideră că aici, în timpul comuniștilor, au fost schingiuiți și omorâți mai mulți oameni decât la Pitești sau în oricare alt loc de detenție. Asta a fost posibil datorită formei construcțiilor și a celor două curți interioare care favorizau desfășurarea operațiilor de masacrare în numele „binelui poporului”: „Clădirea mare avea două intrări, una spre curtea interioară și alta spre curtea cu ateliere. Curtea interioară avea spre sud o poartă care conducea la ateliere. Închisoarea era împrejmuită cu un zid înalt de 4 metri, prevăzut din loc în loc cu foișoare de pază, asigurată de soldați înarmați. Pe lângă zid era un spațiu larg de 3 metri, greblat și împrejmuit cu un gard de sârmă ghimpată, înalt și el de 2 metri.”⁴⁰ Spiritul de observație al deținutului timorat a înregistrat – fără a-și propune asta – fiecare element component al închisorii, de la imaginile exterioare până la cele interioare, rezultând o descriere minuțioasă, utilă celor care au avut norocul de a nu-i trece pragul, dar interesați de structura ei: „Ușile erau din lemn masiv, îmbrăcat în tablă groasă, cu două zăvoare puternice, sus și jos, și o broască mare pentru încuiat cu cheia. La mijloc, ca la orice ușă de închisoare, se găsea vizeta mare pe unde se servea masa și deasupra acesteia o alta mai mică, pe unde se observa în cameră.”⁴¹

Florin Constantin Pavlovici a trecut pe la Gherla spre sfârșitul perioadei de încarcerare, în vara anului 1963. El recunoaște că-i era teamă de acest penitenciar deoarece auzise multe despre torturile îngrozitoare aplicate deținuților: „Sub înfățișarea aceea de cazarmă bine întreținută, se ascundea unul dintre cele mai murdare sedii ale torturii. Chiar în față, se înălța corpul principal al închisorii, o clădire cu trei etaje, unul dintre celularele în care urma să ajungem cu toții, după izolarea obligatorie prin camerele de carantină.”⁴² Prima impresie este negativă, fixându-i-se în minte obloanele ferestrelor și murmurul condamnaților: „gratiile metalice ale ferestrelor erau mascate cu obloane și jaluzele de lemn, ale căror lamele fuseseră înțepenite anume: de afară să nu se vadă nimic, dinăuntru (...) să se vadă doar cerul. Se auzeau în schimb sunete

nedeslușite, un gel de zumzet de livadă, asaltată de bondari și albine (...). Era respirația miilor de prizonieri, în interiorul zidurilor, pe care nici o lege a tăcerii nu o putea împiedica.”⁴³

Tertulian Langa scrie despre „Casa galbenă”, așa cum era denumită de către locuitorii Gherlei, pușcăria. Acesta relatează despre „obloanele din scânduri pe care ura proletară le instalase la ferestre ca să ne ia lumina”⁴⁴ și despre frigul îndurat deoarece țevile de încălzire nu funcționau, unica lor utilitate constând în schimbul de informații dintre celule: „Stăteam pe burtă sub un pat, cu gura lângă țeava de calorifer ce străbătea peretele pentru a trece dincolo, la camera 122 a celularului din Gherla, țeavă ce nu ducea căldură, căci, de pe timpul stăpânirii ungurești din Transilvania, sistemul de încălzire nu mai era în funcțiune, cu scopul cu care fusese instalat; în schimb, el funcționa perfect ca mijloc de comunicare”⁴⁵.

Lui Augustin Neamțu îi revine în memorie imaginea carantinei în care au fost ținuți la sosire; penitenciarul din Gherla nu face excepție de la această măsură ce provoacă disconfort și agitație, completate de înfometare (sosirea în fiecare închisoare avea o scurtă perioadă de tranzit, de acomodare, în care deținuții nu primeau mâncare): „Nu erau paturi, erau întinse pături pe mozaic, de-a lungul pereților și dormeam pe jos.”⁴⁶

Și pastorul luteran Richard Wurmbbrand a fost închis la Gherla, de două ori: în 1956 (2 luni) și în 1964, de unde a fost eliberat în urma amnistiei generale. Lui i-a rămas întipărită în memorie imaginea cimitirului închisorii și întâmplarea care a dus la botezarea neoficială a cimitirului, Rozsa Sandor: „Își luase numele în secolul trecut, de la un asasin de nouăsprezece ani, Rosza Sandor, care fusese condamnat la douăzeci de ani de închisoare. Privind în jos printre gratiile Gherlei, el a văzut într-o grădină o femeie cu un copil în brațe. (...) Ea devenise viața lui, astfel că și-a pus de gând ca, după ce va fi eliberat s-o ia de nevastă. În sfârșit, a venit ziua ieșirii lui din pușcărie. Sandor s-a grăbit spre casa preaiubitei sale și s-a pomenit în mijlocul unui ospăț de nuntă. Mireasa era fata. (...) Apoi, într-un acces de turbare și de nebunie, a înșfăcat un cuțit și i-a înjunghiat de moarte pe amândoi. A fost spânzurat pentru această dublă crimă și a fost înmormântat în cimitirul închisorii, care acum purta numele lui.”⁴⁷

Nu putem încheia fără a aminti despre fenomenul dureros al „reeducării”, căruia i se adaugă conceptul de „restructurare”. Despre această încercare de anulare a condiției de om, Ioan Ianolide își amintește că „Mulți erau trimiși ca delatori printre muncitori. Unii au avut curajul să divulge cele ce se petreceau, și aflându-se, au fost uciși în bătaie de «restructurați». Căci cei ce treceau de demascare începeau o «școală de restructurare» și apoi se angajau ca activiști. Unii deveneau bătauși, alții delatori, mulți însă încercau să se strecoare fără a se angaja.”⁴⁸

4. Jilava

Redactându-și memoriile, Valeriu Anania re trăiește cu amărăciune anii petrecuți în închisoare, la Jilava, în 1944: „Celulele – înșirate pe două cercuri concentrice în jurul «reduitului» (inima închisorii, în care ședea ferecați osândiții la moarte) –, coridoarele – lungi, obscure și întortocheate –, răsuflătorile – să le zic «curțile interioare» – mișunau de o mulțime de hoți, borfași, spărgători, dezertori, tot felul de golani zdrențăroși, murdari și plini de păduchi, cu dinții căzuți și rânjete strâmbe, printre care «politicii» erau o cantitate infimă.”⁴⁹ Șaisprezece ani mai târziu, acesta revine în subteranul Jilavei și sesizează ușoare „îmbunătățiri” ale condițiilor de detenție deoarece „Coridoarele aveau becuri, nu mai miroseau a fecale. Gardienii păreau, în schimb, foarte fioroși, ca niște dulăi dresați să muște și să ucidă. Când nu erau încruntați, rânjeau a sălbăticie și le tremurau fălcile.”⁵⁰

Jilava reprezintă în perioada comunistă, în special între anii 1945-1964, „închisoarea de «triaj» și de tribunal.”⁵¹, cum o numește fostul deținut politic, Ioan Z. Boilă, sau „malaxor carceral și anticameră a morții”⁵², după cum o etichetează Ruxandra Cesereanu. Această închisoare este punctul de tranzit spre alte penitenciare și lagăre de muncă din țară sau reprezintă locul în care sunt depuși politiciii pentru procese și anchete, fiind situată aproape de drumul București – Giurgiu.

Conform informațiilor postate pe site-ul penitenciarului Jilava, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, Carol I hotărăște înființarea unui sistem de apărare format din 18 forturi: „Fortul 13 Jilava a fost folosit ca depozit de muniții și garnizoană militară până în anul 1907, când la Jilava au fost aduși o parte dintre țărani arestați. Din acel an, Jilava a fost amenajată ca închisoare militară, subordonată Statului-Major al armatei până la 1 aprilie 1948, când a fost trecută în subordinea Ministerului de Interne, Direcția Generală a Penitenciarelor.”⁵³ Pentru a asigura o protecție sigură împotriva intrușilor, dar și pentru a deține controlul maxim asupra celor încarcerați, acest fort „a fost săpat până la adâncimea de 10m.”⁵⁴ De asemenea, suprafața totală a camerelor „era de 15000 metri pătrați. (...) Intrarea în clădire se face printr-o poartă de fier forjat. Administrativ, penitenciarul este împărțit în trei secții: reduitul, zona centrală și cea mai umedă a fortului și alte două secții plasate în stânga și în dreapta reduitului. Secția centrală avea 17 camere cu dimensiunile de 5m lungime și 4m lățime. În fiecare cameră existau 20 de paturi suprapuse. Celelalte două secții erau împărțite în 17 camere cu dimensiunile de 5m lungime și 4m lățime, în fiecare cameră fiind amenajate 27 de paturi suprapuse.”⁵⁵

Cel mai temut conducător al acestei închisori a fost Nicolae Moromete, „unul dintre cei mai sălbatici și violenți comandanți de penitenciar ai regimului comunist, intrat în memoria deținuților politici sub numele de «Maromet – bestia cu chip de om» de la Jilava, Văcărești, Caransebeș, Galați și Chilia

Veche.”⁵⁶ Acesta a ordonat în 1951, în urma evadării a doi deținuți, închiderea cu obloane a ferestrelor, astfel încât arestații nu doar să nu mai poată evada, dar nici lumina de afară să nu o mai vadă, fiind lipsiți, nu doar de contact cu exteriorul, ci și de aer: „În primele 4 – 5 săptămâni de la luarea acestei măsuri, trei deținuți au murit asfixiați într-o cameră, iar din cauza lipsei de aer toți deținuții aveau corpul acoperit cu pete roșii. Persoanele încarcerate care urmau să fie transportate în alte locuri de detenție erau mutate din celulele în care se aflau în trei camere, amplasate imediat după intrarea în fort, pe partea stângă. Cele trei camere, care constituiau «celula de tranzit», comunicau între ele prin niște deschizături boltite. În prima dintre ele se aflau tineta și hârdăul cu apă de băut, ce-a de-a doua era goală, iar în ultima se găseau două rânduri de priciuri cu rogojini și saltele umplute cu paie.”⁵⁷

Dumitru Bacu devine intransigent când este vorba despre ororile îndurate de către deținuți, mai ales când se aduce în discuție supunerea lor la metodele de spălare a creierilor și de anulare a identității și intimității, prin obligarea de a divulga toate informațiile și toate gândurile lor. El își amintește despre transportarea (cu cagulă pe cap) către un deținut, nejudecat încă, într-o cameră și stoarcerea lui de informații: „În primăvara anului 1950, la Jilava se amenajase o cameră specială într-una dintre bărcile din curte. Camera fu destinată schingiuirilor diferiților deținuți încă nejudecați, ținuti «la secret», cum se spunea. (...) Aici, mereu cu ochii acoperiți și mereu ținut de braț, era supus unui interogatoriu strâns, bazat de obicei pe date și informații culese fie din celulă, (...), fie din scâpările diferiților prieteni în alte celule, fie direct din dosarele ce se constituiau în scopul judecății (...). La început identificarea anchetatorilor a fost dificilă. (...) Ulterior s-a aflat că nu erau decât simpli deținuți”⁵⁸.

Cât despre regimul de înfometare din '57, Ioan Z. Boilă descrie cu amărăciune și în detaliu cele îndurate atunci, de parcă ar retrăi acea stare de foame permanentă: „Nu se dădeau mai mult de câteva sute de calorii zilnic. Cel mai gustos și cel mai consistent «fel» de mâncare era o felie de 120-130 g de pâine. Alături de pâine se dădea și turtoiul (o bucată de mămăligă cu dimensiuni de 20 – 10 – 5 cm făcută în principal din «hoaspe» de mălai, coaptă în cuptor).”⁵⁹

Preotul greco-catolic, Matei Boilă, a trecut prin Jilava la începutul perioadei de detenție, în timpul unei sărbători, nașterea Domnului: „Această zi a fost sărbătoarea Paștilor din 1957. Am fost pus în celula 9 din reduitul Jilavei. Celula 9 comunica liber cu celulele 10, 11, 12 care toate erau ocupate de cei în curs de judecare. Eram înghesuiți aici, ca vai de lume, 242 de oameni. (...) Specific pentru aceste celule era că deținuții de aici nu erau aleși după un criteriu determinat: apartenență politică, gravitatea învinuirilor, pregătire, categorie socială, vârstă, boală etc. Eram deci înghesuiți aici, în așteptarea condamnării, oameni extrem de diferiți”⁶⁰.

Pastorul Richard Wurmland a trecut de trei ori pragul penitenciarului Jilava. De fiecare dată i-a rămas întipărită în memorie imaginea unui loc

întunecos și claustrant, asemeni unui mormânt: „camionul a coborât o pantă abruptă, scufundându-se cu noi sub pământ, în întunecime. Celulele aflate la cea mai mare adâncime se găseau la mai bine de zece metri sub pământ. Jilava fusese proiectată ca fortăreață, cu tranșee de jur-împrejur, iar cei ce nu erau de prin partea locului puteau trece prin apropiere fără să-i bănuiască existența.”⁶¹

George Tomaziu re trăiește prin imagini clare viața din Jilava, proiectând-o în amănunt în cartea sa de memorii, *Jurnalul unui figurant*: „ne-a zvârlit apoi într-o încăpere mare cu o singură fereastră minusculă chiar în fundul ei. (După gratii un soi de capac aplecat în partea dinafară lasă să se vadă o bandă îngustă de cer, dincolo de partea de sus, dacă te lipeai de zid.) Un bec electric coborând până la înălțimea ușii răspândea o lumină gălbuie.”⁶²

Florin Constantin Pavlovici își amintește de perioada încarcerării la penitenciarul Jilava, considerând acest loc cel mai greu de îndurat: „Dacă există o ierarhie a răului, răul cel mai greu de suportat la Jilava mi s-a părut a fi absența oricărei intimități. Imposibilitatea de a rămâne o clipă singur era înnebunitoare. Agresiunea mulțimii asupra individului, fizică, dar mai ales psihologică, ucidea ideea de viață particulară. (...) Trăiam ca liliecii de peșteră, grămadă, fără a avea însă justificarea liliecilor.”⁶³ Și Nicolae Mărgineanu a trecut pe la Jilava în timpul ispășirii pedepsei. Acesta ajunge aici într-o iarnă geroasă, fiind întâmpinat de celula neîncălzită a fortului 13, dar de căldura sufletelor celor de-o seamă cu el; acesta nu este deranjat de prezența mulțimii, ci, din contră, îi alină suferința și singurătatea: „Afară era acum zăpadă și frig, iar foc nu se făcea nici la Jilava. Am nimerit în celula 20 din fortul care înconjura reductul său. În cameră erau două rânduri de priciuri suprapuse din scânduri, pe care dormeam 19 deținuți. Pături nu aveam și nici saltele, deoarece cei din cameră nu erau condamnați și aveau hainele lor proprii. De ce m-au pus între «reținuții» din fort și nu între «deținuții» din reduct, nu am aflat. În ziua următoare frații mei de suferință au adunat însă toate peticele lor și mi-am căptușit hainele cu ele.”⁶⁴

Despre perioada 1962-1964 de la Jilava, dar și despre așa-zisa „a doua reeducare”, Costin Merișca pomenește în scrierile sale dedicate acestui fenomen: „La Jilava, unde a fost adus și tot lotul de la Rm. Sărat, funcționa un comitet de reeducare format din deținuți, având ca președinte pe Nicolae Penescu (fost secretar general al P.N.Ț. și ministru de interne) iar ca secretar al comitetului pe Dan Cernovodeanu. Reeducarea consta și aici în lecturi (cărți, ziare, reviste), filme și denigrarea, în scris, a partidelor cărora aparținuseră.”⁶⁵

5. Sighet

Potrivit cercetărilor Ruxandrei Cesereanu, „Sighetul încarcera «floarea» ministerială de odinioară, fiind o închisoare specializată în exterminarea metodică a bătrânilor, aici manifestându-se o ură aproape rasială împotriva celor ajunși la senectute și care ocupaseră funcții în vechiul regim.”⁶⁶

Închisoarea de la Sighetul Marmației a rămas în memoria colectivă datorită personalităților închise aici, aproximativ 200 de demnitari și intelectuali care s-au opus instaurării regimului comunist, printre care Iuliu Maniu, I. C. Brătianu, Constantin Argetoianu, Corneliu Coposu, episcopii greco-catolici Iuliu Hossu, Alexandru Rusu și Ion Bălan, Constantin Argetoianu etc. Așezată în centrul orașului, clădirea penitenciarului a fost ridicată la sfârșitul secolului al XIX-lea „de autoritățile maghiare, după modelul austriac, care prevedea amplasarea locurilor de detenție și de executare a pedepselor în apropierea tribunalelor. (...) Clădirea propriu-zisă a fost construită în sistem celular, pe trei nivele (parter și două etaje), cele trei corpuri având aspectul literei «T». Corpul principal (piciorul «T»-ului) este orientat de la est la vest, iar părțile laterale, respectiv aripile «T»-ului, sunt orientate de la nord la sud. În perioada în care a funcționat ca închisoare au existat un număr de 108 celule, dintre care 36 erau individuale, celelalte fiind pentru patru sau șase persoane.”⁶⁷ Într-un interviu acordat de Marius Uglea, muzeograf la Memorialul Victimelor Comunismului și Rezistenței, acesta susține că „în noaptea de 5 spre 6 mai a fost adus primul lot de deținuți politici. (...) În toamna anului 1950 au fost aduși aproximativ 45 de episcopi și preoți greco-catolici. (...) 1955 – după intrarea României în ONU, și după convenția de la Geneva, Sighet a redevenit închisoare de drept comun (...) până în august 1977 când a fost desființată.”⁶⁸ După 1990, penitenciarul a fost transformat (din inițiativa Anei Blandiana) în muzeu al victimelor comunismului.

Episcopul greco-catolic, Iuliu Hossu, își amintește cu seninătate despre perioada petrecută la Sighet împreună cu ceilalți preoți deținuți, când au avut ca principală ocupație curățatul cartofilor din beciul închisorii, singurele ocazii când li se permitea să părăsească celulele: „Deținuții erau în jurul a 160 – 168 și mai bine, cum au reușit să afle dintre frații noștri. Sistemul era celular; fiecare celulă era ținută strict izolată, așa încât nu putea comunica absolut cu nimenea din afara celulei.”⁶⁹ Totodată, acesta nu poate să nu amintească despre perchezițiile inopinate din miez de noapte, care răvășeau totul, lăsând în urmă dezordine și deținuți buimaci: „scormoneau prin saltea, nu rămânea nimic neatins, orice petec de hârtie, nici ac, nici ață de cusut; sarea pe care ne-o dădeau, ținută într’o cârpă, era confiscată și aruncată în mijlocul camerei. Politrucul era cel mai mare; de el, natural, se temeau toți.”⁷⁰ De asemenea, Constantin C. Giurescu nu poate uita condițiile de detenție de la închisoarea din Sighet, anii petrecuți în mizerie, frig și foame: „timp de trei ani și două luni, de la 8 mai 1950 până la 3 iulie 1953, arpacașul a fost mâncarea dominantă a pușcării, existând perioade ca între 20 decembrie 1950 și 5 ianuarie 1951 când l-am primit încontinuu la prânz și seara.”⁷¹

Închisoarea de la Sighet a urmărit, ca de altfel majoritatea închisorilor din perioada totalitară, exterminarea valorilor românești, a celor care aveau un cuvânt greu de spus în țara noastră și care au ales să spună NU comunismului și acoliților săi. Tocmai de aceea au murit la Sighet, într-un timp relativ scurt,

atâtea personalități politice și culturale. Regimul de detenție greu de îndurat, singurătatea celulei, alimentația la limita subzistenței, bătăile crunte și pedepsirea cu carcera, încercarea constantă de anulare a oricărei tentative de viață, frica permanentă resimțită de către deținuți chiar și în timpul somnului, au contribuit la atingerea scopului propus de comuniști: eliminarea ireversibilă a „dușmanului de clasă”.

Bibliografie:

1. Anania, Valeriu, *Memorii*, Editura Polirom, Iași, 2011
2. Bacu, Dumitru, *Pitești, Centru de reeducare studențească*, ediția a IV-a, București, 2011
3. Boilă, Ioan Z., *Ziduri cu ferestre spre cer*, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2004
4. Boilă, Pr. Matei, *Gratii luminând*, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2004
5. Cesereanu, Ruxandra, *Gulagul în conștiința românească, Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste*, Editura Polirom, Iași, 2005
6. Ruxandra Cesereanu (coordonator), *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național*, Editura Polirom, colecția Plural M, Iași, 2006
7. Foucault, Michel, *A supraveghea și a pedepsi*, traducere din lb. franceză, postfață și note de Bogdan Ghiu, ediția a 2-a, Ed. Paralela 45, Pitești, 2005
8. Giurescu, Constantin C., *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1994
9. Ierunca, Virgil, *Fenomenul Pitești*, Editura Humanitas, București, 1990
10. Hossu, Dr. Iuliu, *Credința noastră este viața noastră*, Editura Viața Creștină, Cluj – Napoca, 2003
11. Ianolide, Ioan, *Întoarcerea la Hristos*, Editura Christiana, București, 2006
12. Langa, Tertulian, *Trecând pragul tăcerii*, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2009
13. Sorin Lavric, *Oamenii din bolgie*, în „România literară”, nr. 27 din 2011, http://www.romlit.ro/oamenii_din_bolgie, consultat în 30.04.2012
14. Mărgineanu, Nicolae, *Amfiteatre și închisori*, ediție îngrijită și studii introductive de Voicu Lăscuș, Editura Dacia, Cluj – Napoca, 1991
15. Merișca, Costin, *Tragedia Pitești*, Institutul European, Iași, 1997
16. Neamțu, Augustin, *Viața după gratii și obloane*, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu – Lăpuș, 2006
17. Oancea, Pr. Zosim, *Datoria de a mărturisi. Închisorile unui preot ortodox*, București, Editura Harisma, 1995
18. Pavlovici, Florin Constantin, *Tortura pe înțelesul tuturor*, Editura Cartier, Chișinău, 2001
19. Păun, Nicu, *Muntele suferinței*, Institutul European, București, 1997
20. Radosav, Doru, *Rezistența anticomunistă armată din România între istorie și memorie* în vol. *Comunism și represiune în România. Istoria unui*

- fratricid național*, volum coordonat de Ruxandra Cesereanu, Editura Polirom, Iași, 2006
21. Stan, Constantin I., *Crucea reeducării. O istorie a „reeducărilor” în temnițele comuniste din România (1948-1964)*, Editura Christiana, București, 2010
 22. Toader, Anca, interviu cu Marius Uglea, muzeograf la Memorialul Victimelor Comunismului și Rezistenței, *Scurt istoric al închisorii de la Sighet*, în „BBCROMANIAN.com, 18 Aprilie, 2007
 23. Tomaziu, George, *Jurnalul unui figurant*, traducere de Mariana și Gabriel Mardare, Prefață și postfață de Gabriel Mardare, Editura Univers, București, 1995
 24. Richard Wurmbrand, *Cu Dumnezeu în subterană*, Ed. Stephanus, București, 2007
 25. Muraru, Andrei (coordonator), *Dicționarul Penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, Studiu introductiv de Cristina Roman, Postafață de Marius Oprea, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România, Editura Polirom, Iași, 2008
 26. <http://www.penitenciaruljilava.ro/psbj-prezentare-fortul13.html>, consultat în 26.05.2012
 27. <http://www.fericiticeiprignoniti.net/tortionari-si-prigonitori/123-nicolae-moromete-maromet/826-biografia-lui-nicolae-moromete>, consultat în 26.05.2012
 28. <http://www.penitenciaruljilava.ro/psbj-prezentare-fortul13.html>, consultat în 26.05.2012
 29. http://www.bbc.co.uk/romanian/news/story/2007/04/printable/070418_sighet_istoric.shtml, consultat în 26.05.2012

¹ Doru Radosav, *Rezistența anticomunistă armată din România între istorie și memorie* în vol. *Comunism și represiune în România. Istoria unui fratricid național*, volum coordonat de Ruxandra Cesereanu, Editura Polirom, Iași, 2006, pp. 83-84

² Ioan Ciupea, Stăncuța Todea, *Represiune, sistem și regim penitenciar în România. 1045-1964* în vol. *Comunism și represiune în România. Istoria unui fratricid național*, ed.cit., p. 41

³ Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi*, ed. cit., p. 380

⁴ Ion Ioanid, *op. cit.*, vol. 2, p. 242

⁵ Constantin I. Stan, *Crucea reeducării. O istorie a „reeducărilor” în temnițele comuniste din România (1948-1964)*, Editura Christiana, București, 2010, p. 74

⁶ Andrei Muraru (coordonator), *Dicționarul Penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, ed. cit., p. 426

⁷ Ion Ioanid, *op. cit.*, vol. 1, p. 27

⁸ *Ibidem*

⁹ Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 18

¹⁰ Ruxandra Cesereanu, *op. cit.*, p. 228

¹¹ Sorin Lavric, *Oamenii din bolgie*, în „România literară”, nr. 27 din 2011, http://www.romlit.ro/oamenii_din_bolgie, consultat în 30.04.2012

¹² Dumitru Bacu, *op. cit.*, p. 53

-
- ¹³ *Dicționarul Penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, ed. cit., p. 434
- ¹⁴ Ion Ioanid, *op. cit.*, vol. 2, p. 214
- ¹⁵ *Idem*, pp. 214-215
- ¹⁶ Ion Ioanid, *op. cit.*, p. 64
- ¹⁷ *Idem*, p. 65
- ¹⁸ George Tomaziu, *op. cit.*, p. 230
- ¹⁹ *Idem*, p. 230
- ²⁰ Conform *Dicționarul-ului Penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, ed. cit., p. 73
- ²¹ *Dicționarul Penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, ed. cit., pp. 73-74
- ²² Ruxandra Cesereanu, *op. cit.*, pp. 197-198
- ²³ Constantin I. Stan, *op. cit.*, p. 180
- ²⁴ Ion Ioanid, *op. cit.*, vol. 4, p. 175
- ²⁵ *Ibidem*
- ²⁶ Demostene Andronescu, *Reeducarea de la Aiud. Peisaj lăuntric*, Prefață de Răzvan Codrescu, Editura Christiana, București, 2009, p. 36
- ²⁷ *Dicționarul Penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, ed. cit., pp. 94-95
- ²⁸ Nicolae Mărgineanu, *op. cit.*, p. 198
- ²⁹ *Ibidem*
- ³⁰ Pr. Zosim Oancea, *op. cit.*, p. 48
- ³¹ Pr. Zosim Oancea, *op. cit.*, p. 47
- ³² George Tomaziu, *op. cit.*, p. 195
- ³³ *Ibidem*
- ³⁴ Nicu Paun, *op. cit.*, p. 231
- ³⁵ *Dicționarul Penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, ed. cit., p. 79
- ³⁶ *Idem*, p. 321
- ³⁷ George Tomaziu, *op. cit.*, p. 251
- ³⁸ Nicolae Mărgineanu, *op. cit.*, p. 198
- ³⁹ Dumitru Bordeianu, *op. cit.*, p. 269
- ⁴⁰ *Idem*, p. 270
- ⁴¹ Dumitru Bordeianu, *op. cit.*, p. 270
- ⁴² Florin Constantin Pavlovici, *op. cit.*, p. 394
- ⁴³ *Idem*, pp. 394-395
- ⁴⁴ Tertulian Langa, *op. cit.*, p. 245
- ⁴⁵ *Ibidem*
- ⁴⁶ Augustin Neamțu, *op. cit.*, p. 52
- ⁴⁷ Richard Wurmbrand, *op. cit.*, p. 231
- ⁴⁸ Ioan Ianolide, *op. cit.*, p. 105
- ⁴⁹ Valeriu Anania, *Memorii*, ed. cit., p. 71
- ⁵⁰ *Idem*, p. 315
- ⁵¹ Ioan Z. Boilă, *op. cit.*, p. 88
- ⁵² Ruxandra Cesereanu, *Gulagul în conștiința românească*, ed. cit., p. 120
- ⁵³ <http://www.penitenciaruljilava.ro/psbj-prezentare-fortul13.html>, consultat în 26.05.2012
- ⁵⁴ *Ibidem*
- ⁵⁵ *Ibidem*
- ⁵⁶ <http://www.fericiticeiprignoniti.net/tortionari-si-prigonitori/123-nicolae-moromete-maromet/826-biografia-lui-nicolae-moromete>, consultat în 26.05.2012
- ⁵⁷ <http://www.penitenciaruljilava.ro/psbj-prezentare-fortul13.html>, consultat în 26.05.2012

-
- ⁵⁸ Dumitru Bacu, *op. cit.*, p. 250
- ⁵⁹ Ioan Z. Boilă, *op. cit.*, pp. 41-42
- ⁶⁰ Pr. Matei Boilă, *op.cit.*, pp. 21-22
- ⁶¹ Richard Wurmbrand, *op. cit.*, p. 197
- ⁶² George Tomaziu, *op. cit.*, p. 183
- ⁶³ Florin Constantin Pavlovici, *op. cit.*, pp. 70-71
- ⁶⁴ Nicolae Mărgineanu, *op. cit.*, p. 219
- ⁶⁵ Costin Merișca, *Tragedia Pitești*, Institutul European, Iași, 1997, p. 55
- ⁶⁶ Ruxandra Cesereanu, *Gulagul în...*, ed. cit., p. 119
- ⁶⁷ Andreu Muraru (coordonator), *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă (1945 – 1967)*, ed. cit., pp. 459 - 460
- ⁶⁸ Anca Toader, interviu cu Marius Uglea, muzeograf la Memorialul Victimelor Comunismului și Rezistenței, *Scurt istoric al închisorii de la Sighet*, în „BBCROMANIAN.com, 18 Aprilie, 2007, http://www.bbc.co.uk/romanian/news/story/2007/04/printable/070418_sighet_istoric.shtml, consultat în 26.05.2012
- ⁶⁹ Dr. Iuliu Hossu, *Credința noastră este viața noastră*, Editura Viața Creștină, Cluj – Napoca, 2003, p. 225
- ⁷⁰ *Idem*, p. 230
- ⁷¹ Constantin C. Giurescu, *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1994, p. 29